

Dragoljub DIVLJANOVIC

O veterinarstvu u Srbiji za vreme turske uprave ne može biti ni govora. Sem uporne i uvek prisutne želje da se od srpskog stanovništva izvuče što više stoke, okupator nije vodio računa o stočnom zdravlju. On je znao da ukoliko ono bude na visini da će i ekonomska snaga stanovništva u porobljenoj Srbiji biti takođe visoka. To njemu, prirodno, nije išlo u račun, pa se, i ukoliko je postojalo merâ i propisa o suzbijanju epizootija u Turskoj, one nisu odnosile i primenjivale u Srbiji, turskoj pograničnoj provinciji prema Austriji.

U nedostatku veterinarskih stručnjaka lečenjem stoke u Srbiji bavili su se ljudi bez škole, svakojaki vračari, hodže, sveštenici, potkivači («nalbante») i razni putujući nadržilekari i nadriveterinari. Među njima su, pored Jovana kovača, najpoznatiji bili Nikola-Niko Cerjanin, zatim knez Mileta Radojković. I sam knez Miloš voleo je da se meša u lečenje stoke, uostalom kao i u lečenje ljudi. Svakako da je tih narodnih lekara-empiričara moralo biti daleko više, ali za ove ne postoje pouzdani podaci (1).

Tek znatno kasnije, 1839. god., obrazovanjem Sanitetskog odeljenja u Ministarstvu unutrašnjih dela Srbije, veterinarska služba se uklapa u njegov sastav i izlazi iz okvira narodnog veterinarstva, mada se njegov uticaj oseća još vrlo dugo. Od tada se o zdravlju stoke, o njenom lečenju i o suzbijanju zaraznih bolesti staraju lekari-okružni fizikusi, kako su to predviđala i »Nastavlenija za okružne lekare i fizikuse« izdata 1839. godine. Prema njihovim odredbama, dužnost lekara se sastojala u sledecem: da kontrolišu čistoću u mesarnicama i da se staraju da se uklone pobacane i nezakopane lešine stoke, kao i da paze da se ne prodaje nezdravo meso. Naročito su bili važni 11, 15. i 16. član ovih Nastavlenija. Član 15. naređuje da je okružni lekar dužan da uvek izađe na lice mesta kadgod se pojavi kakva epidemija, da ispita njenu prirodu i da svakih osam dana šalje izveštaje o njenom toku i trajanju. Član 16.

je naročito važan za veterinare: on naređuje da je okružni fizikus »pri pojavljenju marvene bolesti, isto tako dužan činiti kao što u predidućem paragrafu 15. glasi« (2).

Mudri dr Pacek, prvi načelnik Sanitetskog odeljenja, uvideo je odmah specifičnost veterinarske službe i potrebu da se na njenom čelu nađe veterinar. Iz toga razloga on je 1842. god. podneo predlog Sovjetu da se u Srbiji ustanovi zvanje zemaljskog veterinara. Ovaj izvanredno važan dokument je istovremeno i svedočanstvo izneto s najvišeg mesta o potrebi da veterinarskom službom u Srbiji rukovodi veterinar. U njemu dr Pacek još u početku podvlači kako su domaće životinje od osobite važnosti ne samo za zemljoradnju, već i trgovinu, a uz to su: »... ljudima nužne za ranu, za odelo, za voinstvo i najposle za ugodnost...« Dalje dr Pacek veli kako je u mnogim državama gde je uočena ova potreba zavedeno ovo zvanje i mnogi »diplomirani veterinari, marveni ili životinjski lekari«... »s polzom dejstvuju«. Iz toga razloga Ministarstvo unutrašnjih dela (Popečiteljstvo vnutrenih dela) nalazi se pobuđeno da predloži »Visokoslavnom Sovjetu« da bi ono »zvanije zemaljskog veterinara-životinjskog lekara-ustanoviti i platu za isto pripadajućim mu pravom i polzom opredeliti izvolilo«. Dalje dr Pacek navodi kako u Srbiji, istina ima okružnih fizikusa koji su zaduženi da se staraju o stočnom zdravlju, ali pravilno uočava da »se oni, opet, za veterinare upotrebiti ne mogu, jerbo su oni veterinariju mimogred ostalih nauka površno i ne obširno i obstojateljno u školama slušali«. I, najzad, kao svoj najveći razlog za uvođenje zvanja zemaljskog veterinara u Srbiji dr Pacek navodi i trgovinske odnose sa Austrijom, odnosno izvoz stoke u tu zemlju, tj. potrebu da o tome vode računa marveni lekari koji taj posao najbolje i znaju. Na kraju ovoga predloga dr Pacek navodi kako bi se zvanje zemaljskog veterinara ustanovilo pri Sanitetskom odeljenju Ministarstva unutrašnjih dela (3).

Za žaljenje je što ovaj predlog dr. Paceka nije urodio plodom i što Srbija nije još 1842. god. dobila svog zemaljskog veterinara. Što se tiče uslova za to, oni su bili i te kako sazreli. Obilje stočnih bolesti i vrlo česte smetnje koje su činjene izvozu stoke, najvećim delom u Austriju, bili su kao stalno prisutni razlozi, zaista najbolji dokaz ispravnosti gledišta dr Paceka. Dinastijska promena i nova garnitura koja je došla na vlast bila je isuviše zauzeta svojim brigama i nije, na žalost, shvatila opravdanost jednog ovakvog zahteva, pa je on iz toga razloga onda morao i propasti.

Glavni marveni lekar u Srbiji postavljen je znatno kasnije, ali više da zadovolji formalnu potrebu, bez naročitog uticaja na poslove u ovoj struci. To je bilo najčešće honorarno zaposlenje, bez neke veće važnosti, o čemu svedoče i vrlo česte personalne promene na ovoj dužnosti. Tek 1881. god., na osnovu poznatog Zakona o uređenju sanitetske struke i o čuvanju narodnog zdravlja, udareni su prvi solidni temelji organizaciji veterinarske struke u Srbiji. Ovaj Zakon je predviđao ne samo stal-

nog glavnog marvenog lekara, već i obavezno marvene lekare u svakom okrugu, prve stalne okružne marvene lekare, što se uostalom, odmah i počeo primenjivati u Srbiji (4).

Ova još čvršća veza veterinarske i sanitetske struke učinila je zaista mnogo, uostalom, kao i ona prva iz 1839. godine, za razvitak i napredak naše struke. Donet je čitav niz zakonskih propisa i Sanitetskom odeljenju pripada zasluga za temeljno i zaista stručno organizovanje nacionalnog veterinarstva u Srbiji. Ovde ne možemo da apstrahujemo i uvek prisutnu potrebu koja je upravo diktirala ovakav stav i ovakvo držanje Sanitetskog odeljenja. To je bio stalan izvoz stoke u Austro-Ugarsku. Naš severni trgovački partner je uvezio od nas veliki broj stoke, ali je zahtevao da ona bude zdrava, da potiče iz zdravih predela i da ima uredna transportna dokumenta. A ko se mogao bolje starati o tome od veterinara? Zato je Srbija, ako nije želela svoju ekonomsku smrt, bila prinuđena da primi veći broj veterinara stranaca u svoju službu koji je trebalo da omoguću solidan veterinarski nadzor nad izvozom. Uz to je ona, a to je bila njena najveća nada, takođe poslala, i to činila svake godine, veći broj svojih mladića na veterinarske studije, kako bi imala svoj nacionalni veterinarski kadar. Ona ih je slala isključivo u Beč da tu, na izvoru, nauče sve ono što će im kasnije kao veterinarima biti potrebno (5).

Ono što se Zakonu o uređenju sanitetske struke i o čuvanju narodnog zdravlja može ozbiljno prebaciti s naše strane (kasnije ćemo navesti njegov pozitivan doprinos razvoju nacionalnog veterinarstva) leži u tome da ovaj Zakon nije rešio materijalni i staleški položaj veterinara. Zapravo, odredbama ovog Zakona taj položaj je još više otežan. Pored toga što su bili veoma slabo plaćeni i još više podređeni, upravo potpuno podređeni u stručnom pogledu sanitetu, a na nivou okruga — okružnim fizikusima, marveni lekari su bili opterećeni čitavim nizom dužnosti koje su morali obavljati, po slovu ovog Zakona, potpuno besplatno. To je dovelo do toga da se nisu mogli naći ljudi koji bi hteli da idu na veterinarske studije. Uostalom, to je bio i razlog da su veterinari stalno želeli da se odvoje od saniteta i pređu u neko drugo ministarstvo. Najzad, žarka želja im se ispunila i oni od 1900. god. prelaze u Ministarstvo narodne privrede tj. u njegovo Odeljenje za poljsku privredu i veterinarstvo. Na čelu toga Odeljenja nalazio se glavni marveni lekar. Po okruzima su radili okružni marveni lekari koji, istina, ni sada nisu bili potpuno samostalni u svome poslu, bar što se ticalo odnosa sa sanitetom, tj. u stručnom pogledu.

Uza sve ovo, ne treba zaboraviti pokušaj da je veterinarska služba u vojsci (koja je takođe prolazila kroz fazu potčinjenosti sanitetu) smerala da reši pitanje školovanja kadrova za svoje potrebe. Tako je 1866. godine bila osnovana Potkivačka škola u Beogradu. Međutim, škola je još u početku izneverila nade koje su polagane u nju. Ona nije mogla davati, kako su se nadali njeni osnivači, ne samo veterinare, već ni stru-

čnjake koji su ih mogli bar unekoliko da zamene. Iz nje su izlazili veterinarski pomoćnici-potkivači koji su se zapošljavali u srpskoj vojsci kao podoficiri. Oni nisu bili ni marveni lekari-potkivači kako su ih nešto posle nazivali. Novi uslovi i napredak nauke, naročito u kasnijim godinama, povukao je jasnu granicu između ova dva zvanja. Jedno su bili potkivači zanatlije, a drugo marveni lekari koji su, sem potkivanja, morali poznavati i čitav niz drugih disciplina neophodnih za zvanje marvenog lekara (stočarstvo, ishranu, patologiju, farmakologiju, zakonodavstvo itd.). Stručnjacima tipa Jovana Teodorovića i njegovih savremenika koji su imali titulu marveni lekar-potkivač bilo je zauvek odzvonilo (6).

Iako je ovaj pokušaj što se tiče školovanja marvenih lekara pretrpeo potpun neuspeh, srpskoj vojsci pripada zasluga da je ona prva pokušala da na planu školovanja kadrova postigne zadovoljavajući uspeh. Uopšte, karakteristično je za razvoj civilnog veterinarstva u Srbiji tokom XIX veka to da se ono razvilo iz vojnog veterinarstva. Pa i kasnije, veterinarski kadrovi civilne službe bili su, najvećim delom, regrutovani iz broja vojnih veterinarara, kako ćemo to odmah videti.

Iznad svega moramo istaći (a to ide i u prilog pozitivnoj oceni Potkivačke škole) činjenicu da su njeni kadrovi koji su se u školi istakli svojim uspehom i praktičnim radom u trupu kao potkivači kasnije upućivani da završe veterinarske studije u Beču. Tako je preko 30 završenih pitomaca Potkivačke škole svršilo K. und K. Tierarznei-Institut i postalo vojnim veterinarima u srpskoj vojsci. Veliki broj od njih, čim je odslužio obavezan rok u vojnoj službi, napuštao je vojsku i zapošljavao se po okruzima u Srbiji kao okružni marveni lekari iz prostog razloga što je njihov materijalni položaj u građanstvu bio povoljniji (7).

Tokom XIX veka bilo je u veterinarskoj struci Srbije (pored stalne težnje da ona kadrovski ojača kako u pogledu broja tako i u pogledu kvaliteta, i afirmiše se društveno kao stručna i staleška organizacija) i vrlo ozbiljnih ostvarenja u vidu štampanih dela koja su išla za tim. Upravo njih je bilo utoliko više ukoliko je jačao broj veterinarara i rasla njihova stručnost stečena školovanjem na stranim visokim školama. U prvu grupu ovih spadaju zakonski i ostali propisi i uputstva doneti u cilju što boljeg i bržeg poboljšanja rada ove struke, a u drugu samostalna dela — naučna i stručna — koja su pisali veterinari na pojedine teme iz oblasti veterinarstva.

Za pisanje i objavljivanje dela iz prve grupe (propisi i uredbe) neobično je zaslužno bilo Sanitetsko odeljenje Ministarstva unutrašnjih dela Srbije. To su, u stvari, bili propisi značajni i kao prvi takve vrste u nas, a takođe i kao temelji koji su udarili osnovu stručnoj organizaciji veterinarske službe. Bez njih služba ne bi mogla ni raditi. Njihovo donošenje bilo je neophodno još i iz razloga što su oni omogućavali zdravu izvoznu politiku u stočarstvu i upravo bili uslov koji je isticala Austrija da bi uvozila i kupovala stoku iz Srbije.

Jedan mali broj propisa donet je bio i nešto ranije, pre osnivanja Sanitetskog odeljenja. Tako je još u Karađorđevo vreme bio objavljen

propis koji se odnosi na pravo prodaje mesa koje je onda bilo jednako za sve. Upravo, odatle je postojao običaj da su samo neki poznasceni ljudi imali pravo na to. Najraniji propis iz knez-Miloševe Srbije potiče iz 1836. godine, i on se odnosi na uslove držanja i na zakupninu mesarnica. Ova »Uslovija« sadrže pet tačaka i obuhvataju materiju koja se odnosi na način prikupljanja arende za mesarnice izdate pod zakup. Zatim, njima se zabranjuje klanje stoke u varošima, a dozvoljava samo izvan njih, i to na naročito za to određenom mestu. Odatle se meso donosilo u grad u mesarske radnje i tu tek prodavano. Nikome sem mesara nije bilo dozvoljeno klanje stoke i prodaja mesa. Mehandžije su jedino smele klati sitnu stoku, i to isključivo za potrebe svojih mehaničkih radnji. Iako u »Uslovijama« nije bilo nekih bližih odredbi o bolestima zbog kojih se stoka nije smela klati, ona ipak predstavljaju veliki napredak i, s obzirom na kneževu strogost, nema nimalo razloga verovanju da ona nisu bila poštovana (8).

Drugi akt po istom predmetu je iz 1839. god. i nosi naziv: »Ukaz našem Popečitelju Vnutrenih dela«. Ovaj ukaz ima 39 tačaka i reguliše način zakupnine mesarskih radnji i prodaju svih vrsta mesa, izuzev svinjskog. Javna prodaja svinjskog mesa nije bila preporučljiva, pa ni ovim Ukazom regulisana, da se ne bi vređala verska osećanja Turaka. Ovim Ukazom se zabranjuje prodaja mršave i bolesne stoke. Čak je bilo naređeno opštinama da odrede po jedno lice koje će paziti da se ne prodaje ovakvo meso. Opštine su bile dužne i da odrede posebno mesto van grada gde će se stoka klati, kao i mesta gde će biti izgrađene mesarske radnje u varoši. Takođe je ovim propisom naređeno kako se imaju određivati cene mesa. Cene su određivane sporazumno s mesarima i potrošačima i mesari su ih se morali pridržavati. Ovaj propis koji potvrđuje i ponavlja neke propise već ranije izdatih »Uslovija« bio je istovremeno i jedan od prvih propisa iz komunalne higijene, pa i s te strane zaslužuje posebnu pažnju (9).

Ovde ne možemo a da ne spomenemo i knez-Miloševu Naredbu da činovnici i kmetovi drže kobile (1836. god.), kao i onu o seoskim oborima (1837. god.).

Kako smo već ranije rekli, vrlo značajan potez je bilo osnivanje Sanitetskog odeljenja 1839. godine. Ono je osnovano po ondašnjem običaju pri Ministarstvu unutrašnjih dela, što je bio slučaj i u nekim evropskim državama. Jedan od prvih akata ovog Odeljenja je bilo donošenje »Nastavljenija za okružne lekare i fizikuse« koja su naređivala angažovanje okružnih lekara-fizikusa na veterinarskim poslovima. To je učinjeno iz već ranije navedenih razloga koje ovde nećemo ponovo nabrajati.

Već u prvim godinama zajedničkog življenja dve struke, lekarske i veterinarske, od kojih je ova druga počela tek da se razvija, učinjeno je veoma mnogo na razvoju nacionalnog veterinarstva. Tada su doneti »Poučenija o besnilu« (1839. god.), »Pravila o postupku s ovcama zbog rednje ovčijih boginja« (1844. god.), »O crnom prištu« (prostrelu)

(1845. god.), nekoliko propisa o goveđoj kugi (1846, 1849/50. god.), »Šuga koza i konja« (1851. god.), kao i čitav niz drugih, kao: »Dijurna lekarima pri kupanju stoke« (1839. god.), »Sastanci i karantini« (1839. god.), »Uredba o žigosanju i rovašenju domaćih životinja« (1840. god.), »Karantini i sastanci« (1841. god.), »Naredba karantinima da šalju sedmodnevne izveštaje« (1842. god.), »Zabrana uvoza u Srbiju koža od boginjavih ovaca« (1843, 1851. god.), »O mrcinama iz Turske« (1848. god.), Naređenje da se vode mesečni i godišnji izveštaji (1859. god.), Zabrana klanja stoke na ulicama i dvorištima (1860. god., izvod iz Kaznenog zakona) itd., itd. Naročito su ovde od značaja »Poučenija od besnila«, jer je u njima reč o zoonozi i odnose se koliko na ljude toliko i na domaće životinje.

Takođe, i znatno kasnije, počev od 1881. god., Sanitetsko odeljenje je donelo čitav niz propisa koji su upravo udarili temelj (u novim uslovima, kada je pojačan izvoz stoke u Austro-Ugarsku) razvoju i napretku veterinarske službe u stručnom i organizacionom pogledu. Tada je po prvi put poznatim Zakonom o uređenju sanitetske struke i o čuvanju narodnog zdravlja, koji je donelo Sanitetsko odeljenje, naređeno da svaki okrug u Srbiji mora imati svoga marvenog lekara, što je odmah i učinjeno. Apstrahujući ranije navedene razloge zbog kojih se ovaj Zakon nije sviđao veterinarima, mi iznosimo ovde ono što je Zakon učinio u pozitivnom smislu za razvoj nacionalnog veterinarstva. Na osnovu njega, a takođe i zbog sve jačeg, upravo izraženog zahteva Austro-Ugarske o organizovanju veterinarske službe u Srbiji, doneti su sledeći zakoni: »Zakon o zaštiti od stočnih zaraza u opšte i o merama za ugušivanje tih zaraza« od 30. III 1881. god., »Pouka o znacima stočnih zaraznih bolesti koje se pominju u paragrafu 1 Zakona od 30. III 1881. god., zaključno sa goveđom kugom« (1881. god.), »Uputstvo o vršenju Zakona o zaštiti od stočnih zaraza u opšte i o merama za ugušivanje tih zaraza« (1881. god.), »Zakon o zaštiti od goveđe kuge i o ugušivanju te zaraze« (1881. god.), »Uputstvo o vršenju Zakona o zaštiti od goveđe kuge i o ugušivanju te zaraze« (1881. god.), »Uputstvo o sastavljanju izveštaja pri stočnim zarazama« (1881. god.), »Pravila za strvodere« (1882. god.), »O zabrani uvoza rogate stoke iz Turske, Rumunije i Bugarske« (1882. god.), »O stočnim pasošima« (1883. god.) itd., itd.

Međutim, i poređ obilja propisa i zakona koji su regulisali rad veterinarske službe, objavljen je bio i znatan broj originalnih stručnih i naučnih radova iz oblasti veterinarstva. Većina od njih, bar oni do pojave Pastera, ne mogu danas da izdrže nikakvu naučnu kritiku, ali imaju ogroman istorijski značaj kao jedino sačuvana svedočanstva kako se nekad radilo i kako se lečila stoka.

Prema prof. Katiću, prvi srpski veterinarski spis u XIX veku, štampan crkvenoslovenskim jezikom izašao je u Budimu 1816. god. On nosi naslov: »Nastavljenje o predohraneniji i lečeniji kužnih boleština goveda, konja, ovaca i svinja«. Njegov autor je nepoznat. Iste godine izašao

je iz štampe na crkvenoslovenskom jeziku i spis »Lekarstvo za metiljavce ovce«. Sva nastojanja da se ovi spisi pronađu ostala su, bar dosada, uzaludna, pa nam je zbog toga i njihov bliži sadržaj nepoznat (10).

Jovan Sterija Popović, naš poznati komediograf, bio je pisac sledećeg veterinarskog dela. On je 1845. god. napisao rad »Kako treba sa stokom postupati«, iz čega se s pravom može zaključiti da je on bio veliki prijatelj životinja. U njemu se Popović zalaže za bolju ishranu i negu stoke, zahtevajući da se zabrani svako njeno mučenje (11).

Tokom 1846. god. izašla su u Srbiji dva kraća sastava na staroslovenskom jeziku iz oblasti veterinarstva: »Lek od konjskog kašlja« i »Kako se imaju ovce od šapa lečiti«. Na žalost, i njihov autor nam je ostao nepoznat (12).

Godina 1862. je veoma značajna za razvoj veterinarske misli. Tada je izašla iz štampe prva veterinarska knjiga na srpskom jeziku. To je bila »Hipologija« koju je napisao veterinar Jovan Gec. Građu za ovu knjigu je »skupio i preveo Jovan Gec«, kako to na knjizi stoji. Štampana je u »knjigopečatnji knjaževstva Srbskog« crkvenoslovenskim jezikom i ima 395 stranica džepnog formata. Podeljena je na šest delova koji se odnose na konje. U dodatku se nalaze i neke bolesti rogate stoke (goveda i ovce) i svinja, pa je to neka vrsta i prvog srpskog veterinarskog leksikona. Kao knjiga dugo je bila neophodan priručnik veterinarima u Srbiji i služila kao udžbenik pitomcima Potkivačke škole (13).

God. 1869. izašla je u Novom Sadu knjiga »Domaći živinarski ljekar« koju je napisao dr Đorđe Radić. Knjiga ima 108 stranica i obuhvata sledeća poglavlja: konj i njegove bolesti; goveče i njegove bolesti; ovčije bolesti; svinjske bolesti; kozije bolesti; pseća bolest; kokošije bolesti; pačije bolesti; čurčije bolesti i golubije bolesti. To nije bila samo knjiga koja obuhvata sve vrste domaćih životinja, tj. njihove bolesti, već je značajna i iz razloga što je bila prva veterinarska knjiga napisana novim, Vukovim pravopisom (14).

Daćemo kraći pregled ostale najvažnije veterinarske literature napisane tokom XIX veka, s napomenom da ukoliko je odmicalo vreme i ulazilo se sve više u bakteriološku eru i vrednost tih radova bila je veća.

Počecemo sa slinavkom i šapom. Pomenuli smo već ranije članak pod naslovom: »Kako se imaju ovce od šapa lečiti« koji je izašao 1846. godine (15). U njemu se kaže kako sve bolesne ovce treba odvojiti od zdravih. Radi toga stada ovaca treba pregledati svaki dan. Ovce koje ramlju ne smeju se izgoniti na pašu, naročito po vlažnom vremenu. Na kraju pisac daje i uputstvo kako treba lečiti papke u obolelih ovaca (očistiti ih i namazati smešom od hlornog kreča, šalitrate kiseline i jelenskog roga). O slinavki i šapu napisan je 1870. god. članak pod naslovom: »Slinavka i šap« (16) koji predstavlja u stvari dopunu mišljenja dr Đ. Radića iznetih u njegovoj knjizi »Domaći životinjski ljekar« o ovoj bolesti, kao i dva članka na tu temu napisana 1887. god., i to:

»Sredstvo protiv šapa na paponjcima« (17) i »Lečenje šapa kod svinja« (18). Članak marvenog lekara A. Kobliške »O šapu i ustobolji — dijagnoza i profilaksa« iz 1898. god. prvi je stručni osvrt napisan na ovu temu (19). Već je bila nastala bakteriološka era i članak, pisan potpuno na principima novih naučnih shvatanja, zaslužuje zaista svaku pažnju, uz izvesne manje korekcije u shvatanju. Povodom česte pojave slinavke i šapa u Srbiji u vezi s tim, ali i u vezi sa zaraznim bolestima uopšte, napisao je 1910. god. veterinar Kosta Vrbić članak »O ugušivanju stočnih zaraza kod nas« koji uglavnom optužuje vlasti u Srbiji zbog labavog vršenja protivepizootskih mera, zamerajući im što one ne pružaju više pomoći veterinarskoj službi, kako je uostalom predviđeno i Zakonom (20).

Sem pisanja o prostrelu u Gecovoj »Hipologiji« i »Domaćem živinarskom ljekaru« dr Đorđa Radića, o prostrelu je pisano još u nekoliko mahova. Prvi je pisao o prostrelu marveni lekar Todor Petrašković. On je u »Narodnom zdravlju« tokom 1881. god. objavio sledeće članke: »Prostrel (crni prišt)«, »Prostrel kod konja (prišt)«, »Prostrel kod goveda«, »Prostrel kod svinja«, »Prostrel kod ovaca« (21). Svi ovi članci su posle poznatih Pasterovih otkrića i u njima autor, po prvi put u Srbiji, stoji, kada je u pitanju ova oblast, na pozicijama savremene nauke, usvajajući sva moderna Pasterova shvatanja. Autor je nešto kasnije, zbog ovakvog svoga stava najviše, pored drugih njegovih zasluga, bio, u znak priznanja, izabran za počasnog člana Srpskog lekarskog društva. I članak »Infovanje (kalemljenje) bedrenice« iz 1881. god. (22) koji je napisao svakako veterinar ili lekar predstavlja reč nauke i prvo šire obaveštenje u Srbiji o novim uspešnim metodima borbe protiv ove bolesti.

O sakagiji u nas je prvi pisao 1880. god. marveni lekar Svet. Đoković. Njegov članak »Sakagija i crv (Malleus humidus et farciminosus)« (23) je vrlo stručan osvrt s obzirom na vreme u kome je pisan i daje čitav niz vrlo korisnih saveta kako da se čuvamo od ove bolesti. Marveni lekar Lazar P. Najdanović napisao je 1892. god. članak »Sakagija (bala) crv« (24) koji odmah u početku ističe karakter ove bolesti kao zoonoze. Značajno je da on ovde po prvi put ukazuje na uzročnika bolesti, tvrdeći kako je to mala »i samo kroz uveličavajuće staklo (mikroskop) vidljiva gljivica«, kojih ima dosta u balama nosa obolelih konja, u čirevima kože i u čvorovima u plućima. Međutim, tek 1908. god. marveni lekar Milan Mitrović u svome članku »Sakagija (Malleus humidus)« iznosi da je uzročnik ove bolesti *Bacillus mallei* (25). God. 1911. veterinar Aleksa Lj. Popović, bivši asistent Ambulatorno-bakteriološke klinike u Beču, u članku »Sakagija, njeno poznavanje i sprečavanje« piše, opet po prvi put u nas, o načinu dijagnostikovanja sakagije, navodeći da za to postoji sedam reakcija: 1. supkutano (potkožno) pelcovanje, 2. kutano (kožno) pelcovanje, 3. oftalmo (očna) reakcija, 4. metod vezanih komplemenata, 5. precipitacioni metod, 6. aglutinacija krvi i 7. pelcovanje drugih životinja. Autor u svome članku daje i uputstva o načinu procenjivanja dobijenih rezultata (26).

O ovčjim boginjama objavljeni su sledeći članci: Najpre je 1845. god. dr Aćim Medović napisao članak »O načinu kojim narod kod nas oboleva od stroke čuva«, koji je potpuno u duhu narodnog shvatanja ove bolesti i njenog lečenja. Tek znatno kasnije, 1893. god., objavio je marveni lekar Osvald Repić članak »O kalemljenju boginja na ovcama«. Članak je vrlo stručno napisan i predstavlja najbolje što je o ovčjim boginjama napisano tokom XIX veka.

I, najzad, o besnilu, strašnoj bolesti ljudi i životinja, bilo je takođe nekoliko uspešnih članaka. Prvo se u članku »Javne naredbe protiv besnila« (27), objavljenom u »Rodoljubcu« 1858. godine, stavlja akcent na to da treba smanjivati broj životinja koje su podložne besnilu, u prvom redu vukove. U istom članku se ukazuje na čitav niz mera koje bi trebalo preduzeti radi uspešne borbe protiv ove bolesti. Srpska javnost obaveštena je po prvi put 1886. godine o Pasterovom metodu kojim se on služi u borbi protiv besnila i njegovim uspesima. Članak »Besnilo u Evropi i u svetu« (28) pruža nam pored toga još i broj lica pelcovanih od Pastera. Godine 1896. objavio je A. Kobliška »stočni lekar« članak »O psećem besnilu-dijagnoza i profilaksa« (29). Članak je veoma stručan i na visini i uz to daje potpunu materiju o besnilu. Interesantno je da veterinar Kobliška predlaže taksu za pse s ciljem da se smanji njihov broj, što je uostalom bila i preporuka međunarodnog veterinarskog kongresa u Beču. Zatim, psi bi morali — iznosi on dalje — da nose metalne korpe na ustima, kao i da se za njih obavezno zavede stočni registar. U »Mojim uspomename«, članak koji je objavio dr Mihailo Marković u »Narodnom zdravlju« 1911. god., vidi se šta ga je bilo nagnalo da svim silama poradi da se u Srbiji osnuje Pasterov zavod. On je zaista i počeo s radom u Nišu 1900. godine. Najzad, za nas veterinare je neobično značajna knjiga marvenog lekara Milutina Matovića »Besnilo kod čoveka i domaćih životinja«, izašla u Beogradu 1911. godine (30). Knjiga ima ove odeljke: o besnilu uopšte; geografsko širenje besnila-statistika; simptomi besnila; diferencijalna dijagnoza; mikrobiologija; sklonost ka besnilu; način prodiranja u organizam; patogenezu; izdržljivost zaraze; eksperimentalno ispitivanje virulentnosti; imunizacija; naš Pasterov zavod i način lečenja u njemu; iroterapija besnila; profilaksa; lečenje povreda; sugestivno lečenje; imunizacija pasa; sanitetske mere; prenos zaraze na čoveka; zakonodavstvo. Pored ove knjige, još dva članka »O psećem besnilu« od veterinara Pere Todorovića iz 1912. god. i od dr Mihaila Stefanovića »O besnilu-lyssa humana«, takođe iz 1912. god., zaslužuju svaku pažnju iz razloga što se nalaze na pozicijama savremene nauke. Usvajajući to, možemo i ono što je izneto u njima, uz vrlo malu korekciju, primenjivati i danas protiv besnila.

Izvori i literatura

1. Divljanović D.: Veterinarska situacija u Srbiji u XIX veku, rukopis. — 2. Ibidem, rukopis. — 3. Drž. arhiv SR Srbije, MUD-5. — 4. Divljanović A.: Veterinarski kadrovi u Srbiji od 1800-1918. god., Beograd, 1974, str. 14. — 5. Ibidem, str. 7-14.

— 6. Ibidem, str. 9. — 7. Ibidem, str. 10. — 8. Tehnologija mesa, Beograd, 1964, br. 7-8, str. 583-584. — 9. Tehnologija mesa, Beograd, 1963, br. 3, str. 78-80. — 10. Katić R.: Istorija veterinarstva Srbije, Beograd, 1957, SAN, str. 228. — 11. Ibidem, str. 229. — 12. Ibidem, str. 228. — 13. Ibidem, str. 230. — 14. Ibidem, str. 228. — 15. Podunavka, Beograd, 1846, br. 20, str. 76-77. — 16. Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, Beograd, 1880, br. 11, str. 16-17. — 17. Težak, Beograd, 1887, br. 9, str. 577. — 18. Ibidem, str. 452. — 19. Divljanović D.: Zarazne bolesti domaćih životinja u Srbiji (1800-1914), Beograd, 1974, str. 69. — 20. Veterinarski glasnik, Beograd, 1911, br. 8-9, str. 110-118. — 21. Narodno zdravlje, Beograd, 1881, sv. 2, 3, 4, 6, 7. — 22. Težak, Beograd, 1881, str. 403. — 23. Ratnik, Beograd, 1880, str. 440-450. — 24. Težak, Beograd, 1892, str. 217-219. — 25. Ratnik, Beograd, 1908, str. 230 — 237. — 26. Veterinarski glasnik, Beograd, 1911, br. 5, str. 14-37. — 27. Rodoljubac, Beograd, 1858, br. 4 i 5, str. 28 i 35. — 28. Srpske novine, Beograd, 1886, str. 934. — 29. Srpski arhiv za celokupno lekarstvo, Beograd, 1896, sv. 8 i 9, str. 426-430 i 468-471. — 30. Divljanović D.: Zarazne bolesti domaćih životinja u Srbiji (1800-1914), Beograd, str. 180.

A GENERAL VIEW OF THE DEVELOPMENT OF VETERINARY MEDICINE AS A SCIENCE IN SERBS DURING THE XIXth AND AT THE BEGINNING OF THE XXth CENTURY

Dragoljub DIVLJANOVIC

After the First and Second Serbian Rebellions, there were no veterinary staff in Serbia at all. The cattle treatment was performed by sorcerers, priests and blacksmiths. Jovan Kovač and Nikola Cerjanin were the best known folk veterinarians, but the most significant one was the Duke Mileta Radojković. Those men represented the first staff of the folk doctors-veterinarians-empiricists. The medical section in the Ministry of internal affairs of Serbia was established in 1839. The veterinary service was incorporated into that section and, from that time on, the supervision of cattle health, treatment and suppression of contagious cattle diseases were the responsibility and duty of district physicians as it was pointed out in the book »Instruction for district physicians« published in 1839. The first chief of medical service was dr Pacek who had recognized the specificity of the veterinary service and the fact that a veterinarian had to be at the head of veterinary service. In 1842, he made a suggestion to establish the new rank of the state veterinarian. However, regardless his detailed explanation, the suggestion was rejected. In Serbia, the chief veterinarian was appointed some years later, but only to satisfy the formal need without any significant influence upon the affairs in his profession. In 1871, the first solid foundations of the organization of veterinary service were laid, based upon the well-known law on the structure of medical profession and preservation of people health in Serbia. In 1866, the school of smithcraft was established in Belgrade. There, the pupils had been prepared for veterinary assistant-smithers. The graduated pupils were employed later in the Serbian army as the non-commissioned officers. The best known among them was Jovan Todorović, the veterinarian-smith. But, some of those doctors had continued their education at the K und K' Tierarznei Institut, and those first Serbian veterinarians worked in Serbian army. Some of them gave up the military service and continued to perform veterinary service in the principal district offices. In 1881 the following veterinary laws and regulations were passed: »The law on protection against cattle infections in general, and on measures necessary for their suppression«, on 30th of August, 1881; then, »Instruction on signs of cattle infectious diseases, which were also mentioned in the article 1 of the law from the 30th of August, 1881, with ox plague inclusive «(1881); »Instruction on application of the law on protection against cattle infections in general, and measures for their suppression« (1881); »The law on protection against ox plague and its suppression« (1881), »Instruc-

tion of the law on protection against cattle plague and on its suppression (1881); »Instructions for making reports on cattle infections« (1881); »Rules for fleecers« (1882); »On prohibition of horned cattle importation from Turkey Roumania and Bulgaria« (1882); »On cattle certificates« (1883), etc.

At the same time, a great number of the ordinary professional and scientific papers from veterinary service were published in different foreign publications. Jovan Gec was one of the first and the most prominent veterinarians and he had published the first veterinary book »Hypologia« in Serbian language. Later, there were many good veterinarians and authors such as: dr Đorđe Radić, A. Kobiliška, Kosta Vrbić, Svetislav Đoković, Lazar Najdanić, and others. Aleksa Popović was the first veterinarian engaged in bacteriological surveys. The book »Rabies in man and domestic animals« written by veterinarian Milutin Matović, was published in Belgrade, in 1911 and was a very significant book regarding that field of science.